

УДК 343.137:616.895

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-3-4.9>

Тищенко О.І.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1551-1367

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ: РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

PROCEDURAL STATUS OF PERSONS SUFFERING FROM MENTAL DISORDERS: THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC THOUGHT AND RESEARCH PROSPECTS

Стаття присвячена огляду наукових позицій у питанні процесуального статусу осіб, які страждають на психічні розлади, з метою з'ясування перспективних векторів наукового пошуку в межах зазначеного питання. У контексті опрацювання питань кримінального провадження за участі осіб, які страждають на психічні розлади, потрібно враховувати щонайменше два фактори. По-перше, участь у кримінальному провадженні зазначених осіб породжувала науковий інтерес багатьох поколінь вчених, тому проблемні аспекти окресленої тематики вже неодноразово були предметом наукового дослідження. По-друге, виникнення наукового інтересу на перетині різних галузей знань потребує вивчення робіт вчених-представників як юридичної науки (кримінальний процес, кримінальне право, кримінологія, криміналістика), так і науки медичної (психологія, психіатрія, судова психіатрія). У межах цієї статті висвітлено кримінальні процесуальні дослідження, в яких розглядалося питання процесуального статусу осіб, які страждають на психічні розлади, при цьому найбільш розробленим напрямком вітчизняної правової науки можна вважати порядок застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ). Науковий аналіз вітчизняних кримінальних процесуальних джерел дозволив дійти висновку про дослідження проблематики функціонування інституту застосування ПЗМХ у роботах, які: а) спеціально присвячені осмисленню цього інституту (в цілому або окремих його аспектах); б) фрагментарно його висвітлюють у контексті дослідження іншої тематики. Актуальність таких наукових досліджень не викликає сумнівів, втім вона не вичерпується участю у кримінальному процесі осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування. Адже особи, які страждають на психічні розлади, можуть залучатися до кримінального провадження у різних процесуальних статусах (зокрема, свідка, потерпілого тощо). Разом із тим у доктрині кримінального процесуального права України на даний час відсутнє комплексне дослідження теоретико-прикладних проблем кримінального провадження за участі осіб, що страждають на психічні розлади, залежно від їх процесуального статусу. Тому наукове осмислення кримінальної процесуальної форми в описаному вище векторі виглядає особливо перспективно.

Ключові слова: особи, які страждають на психічні розлади, примусові заходи медичного характеру, процесуальний статус.

The article is devoted to a review of scientific positions on the procedural status of persons suffering from mental disorders in order to identify promising vectors of scientific research within the framework of this issue. In the context of dealing with criminal proceedings involving persons suffering from mental disorders, at least two factors need to be taken into account. Firstly, the participation of these persons in the criminal proceedings generated the scientific interest of many generations of scientists; therefore, the problematic aspects of the outlined topics have repeatedly been the subject of scientific research. Secondly, the emergence of scientific interest at the intersection of different areas of knowledge requires the study of works of scientists representing both legal science (criminal procedure, criminal law, criminology, forensic science) and medical science (psychology, psychiatry, forensic psychiatry). Within the framework of this article, criminal procedural studies are reflected, which considered the issue of the procedural status of persons suffering from mental disorders, while the procedure for the application of compulsory medical measures (hereinafter referred to as CMM) can be considered the most developed area of domestic legal science. Scientific analysis of domestic criminal procedural sources made it possible to come to the conclusion about the study of the functioning of the institution of the CMM application in works: a) that are specifically devoted to the understanding of this institution (as a whole or its individual aspects); b) which fragmentarily cover it in the context of research on other topics. The relevance of such scientific research is not in doubt, however, it is not limited to the participation in the criminal process of persons in respect of whom the CMM application is envisaged or the question of their application has been resolved. After all, persons suffering from mental disorders can be involved in criminal proceedings in various procedural statuses (in particular, a witness, a victim, etc.).

At the same time, the doctrine of criminal procedural law of Ukraine currently lacks a comprehensive study of theoretical and applied problems of criminal proceedings with the participation of persons suffering from mental disorders, depending on their procedural status. Therefore, the scientific understanding of the criminal procedural form in the vector described above looks particularly promising.

Key words: *persons suffering from mental disorders, compulsory medical measures, procedural status.*

У контексті участі у кримінальному провадженні осіб, які страждають на психічні розлади, найбільш розробленим напрямком вітчизняної правової науки можна вважати порядок застосування ПЗМХ. Насамперед, йдеться про роботи, спеціально присвячені дослідженню процесуальних особливостей участі у кримінальному провадженні осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ.

У радянський період до осмислення процесуальних аспектів застосування ПЗМХ до осіб, що страждають на психічні захворювання, однією з перших зверталася П.С. Елькінд, у роботі якої розкриваються проблемні питання проведення розслідування та судового розгляду цієї категорії справ [1]. Окрему увагу варто приділити дисертації А.О. Хомовського, характер і глибину якої найбільш влучно можна охарактеризувати прикметником «фундаментальний» [2]. Так, робота вченого відображає результати теоретико-прикладного опрацювання ключових аспектів застосування ПЗМХ: предмету доказування, процесуального статусу осіб, які страждають на психічні розлади, та їх близьких родичів, проведення досудового слідства, судового розгляду, а також вирішення питання про зміну або припинення застосування примусового заходу медичного характеру. Низка опрацьованих А.О. Хомовським ключових питань та обґрунтовані відповіді на них заклали частину «фундаменту» кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ. Так, відсутність на той час законодавчої регламентації меж повноважень експертів-психіатрів загострила проблему можливості останніх вирішувати питання про осудність особи. Виходячи з того, що дослідження психічного стану – це головна, основна особливість судочинства у справах даної категорії [2, с. 10], А.О. Хомовським було доведено доцільність: а) постановки перед судово-психіатричною експертизою питання не про осудність чи неосудність особи, а про хворобу та її вплив на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними як в момент вчинення суспільно небезпечного діяння, так і після нього, тобто на час попереднього або судового слідства [2, с. 10], із чого випливає належність вирішення питання про осудність особи до виключних повноважень слідчого та суду (у відповідній формі для кожного з перелічених суб'єктів); б) участі у провадженні захисника з моменту встановлення факту психічної хвороби особи [2, с. 16]. Показово, що висловлені вченим ідеї не втратили актуальності і сьогодні, будучи формалізованими у вигляді положень чинного

кримінального процесуального законодавства (статті 505, 507 КПК).

Комплексний і ґрунтовний характер мають наукові труди радянського вченого С.П. Щерби: результатом багаторічного опрацювання ним проблем кримінального процесу за участю осіб, які страждають на фізичні чи психічні розлади, стали монографія [3] та дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [4]. Так, у дисертаційній роботі С.П. Щерби наводиться поняття психічних вад, що мають кримінально-процесуальне значення, визначається коло психічних аномалій, які можуть не дозволити особі реалізувати право на захист, відображається вплив психічних вад обвинуваченого на повноту, достовірність та об'єктивність його показань, висвітлюються проблеми забезпечення реалізації права на захист особою, яка має психічні вади, але не визнається неосудною (зокрема, посередництвом обов'язкового призначення експертизи для визначення можливості самостійно здійснювати право на захист), а також розкривається актуальна у контексті чинного на той час законодавства проблематика проведення досудового слідства та судового розгляду справ щодо осіб, які страждають на фізичні або психічні розлади [4, с. 14, 26–28, 31–33].

Слід зауважити, що процесуальне освоєння теми у радянський період проводилося і в рамках менш масштабних досліджень, про що свідчать роботи С.Є. Віцина [5], Л.М. Карнеєвої [6], В.М. Шпильова [7], Д.С. Сусла [8], В.Г. Дремова [9] та ін. Зазначені праці відображають результати осмислення лише окремих процесуальних аспектів провадження щодо суспільно небезпечних діянь, у той час як комплексним дослідженням є навчально-практична робота О.І. Галагана. Так, розглядаючи лише особливості досудового розслідування суспільно небезпечних діянь, всебічний характер роботи забезпечується послідовним висвітленням ключових аспектів провадження щодо осіб, які страждають на психічні розлади: предмету доказування, особливостей проведення процесуальних дій (освідування, судово-психіатричної експертизи, пред'явлення для впізнання, затримання, застосування запобіжних заходів), охорони прав і законних інтересів таких осіб, а також процесуальних особливостей закінчення попереднього слідства у відповідній категорії справ [10].

Підсумовуючи, зазначимо, що радянські дослідники започаткували кримінально-процесуальне осмислення провадження щодо застосування ПЗМХ, а фундаментальні результати

їхніх напрацювань не втрачають своєї актуальності і сьогодні. Разом із тим після здобуття Україною незалежності почався новий виток розвитку наукової думки про ПМЗХ у кримінальному процесі.

У вітчизняній доктрині кримінального процесу однією з перших робіт, в якій комплексно розглянуте питання про застосування ПМЗХ, є дисертація С.Л. Шаренко «Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру» [11]. Незважаючи те, що дослідження проводилося на підставі норм Кримінально-процесуального кодексу України в редакції 1960 року (далі – КПК 1960 р.), його результати містять низку положень, актуальність яких зберігається і сьогодні. Наприклад, специфіка застосування ПМЗХ, а також предмет доказування у відповідній категорії справ диференційовані вченою залежно від належності особи до однієї з груп: 1) неосудна; 2) особа, що втратила кримінально-процесуальну дієздатність до постанови вироку; 3) особа, що втратила пенітенціарну дієздатність після вступу вироку в законну силу [11, с. 5]. При цьому науковий інтерес із процесуальної точки зору викликають пропозиції авторки запровадити у процесуальному законі механізми: а) судового оскарження рішення слідчого про призначення відповідних експертиз (судово-психіатричної, судово-психологічної чи комплексної судової психолого-психіатричної експертизи); б) оголошення у розшук осіб, які поміщені до лікувальної установи за рішенням суду та самостійно її залишили; в) застосування нових видів запобіжних заходів (поміщення в психіатричний стаціонар, передача під нагляд родичам чи опікунам, адміністрації лікувального закладу – якщо особа перебуває на лікуванні); г) судово-психіатричного освідування, яке проводиться слідчим з метою встановлення доцільності застосування запобіжних заходів; участі особи у проведенні слідчих дій; залучення захисника у провадженні слідчих дій; підтвердження наявності обґрунтованих сумнівів слідчого в осудності чи кримінально-процесуальній дієздатності особи як підстави для призначення судово-психіатричної експертизи [11, с. 5–6]. Акцентуємо увагу, що більшість із висловлених у 2000 р. пропозицій вченої сьогодні втілені в нормах чинного кримінального процесуального законодавства України.

Наступною комплексною роботою, присвяченою дослідженню процесуальних особливостей участі осіб, які страждають на психічні розлади, варто вважати дисертацію І.Б. Пукач [12]. Так, авторкою розглянуто особливості кримінального процесу щодо обмежено осудних осіб крізь призму положень КПК 1960 р., які регулювали порядок порушення кримінальної справи, проведення досудового розслідування та розгляду у суді першої інстанції та під час перегляду судових рішень. Втім, незважаючи на кримі-

нально-процесуальний вектор дослідження, І.Б. Пукач приділено увагу й дослідженню осудності як кримінально-правового інституту, що підтверджують відповідні публікації авторки [13; 14]. Вивчення її робіт дозволяє дійти висновку, що з метою проведення якісного процесуального дослідження необхідно обов'язково враховувати специфіку норм матеріального права.

На відміну від вищезазначених комплексних досліджень, дисертації окремих вчених характеризуються виділенням напрямів наукової роботи у рамках чинного на той час КПК 1960 р. Так, наприклад, предметом наукового інтересу Б.М. Дердюка стали «теоретичні, правові та прикладні аспекти провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб у судах першої інстанції» [15, с. 5]. На наш погляд, найбільший науковий інтерес у дисертації Б.М. Дердюка викликають: а) наведена періодизація розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що регулює провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб; б) результати наукового осмислення доказових аспектів відповідних проваджень, зокрема, доповнений предмет доказування та особливості використання у доказуванні висновку судово-психіатричної експертизи; в) висвітлені особливості провадження у суді першої інстанції [15, с. 6, 9, 11–14].

У свою чергу, Г.М. Тетерятник у дисертаційному дослідженні зосередила увагу на охороні прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України [16]. На особливу увагу у роботі авторки заслуговують пропозиції запровадження судово-психіатричного огляду (як спеціальної слідчої дії, проведення якої має передувати призначенню експертизи та застосуванню запобіжного заходу), а також виведення досудового розслідування щодо обмежено осудних осіб за рамки провадження із застосування примусових заходів медичного характеру і проведення його у загальному порядку [16, с. 11–12].

Незважаючи на те, що нормативним підґрунтям вищенаведених наукових досліджень були положення КПК 1960 р., окремі доктринальні розробки вчених не втратили своєї актуальності й формалізовані у чинному кримінальному процесуальному законі в частині регламентації кримінального провадження щодо ПМЗХ. У свою чергу, з моменту прийняття КПК 2012 р. вказаний дослідницький напрям отримує новий виток, тому спільною рисою наступних наукових досліджень є їх створення на підставі положень КПК 2012 р. Так, першою комплексною роботою стала дисертація Н.М. Сенченко, в якій розкриваються процесуальні особливості кримінального провадження щодо застосування ПМЗХ [17]. Значна кількість процесуально орієнтованих пропозицій, висловлених вченою

вперше, свідчать, з одного боку, про авангардний характер роботи, з іншого – про недосконалість процесуальної регламентації процедури застосування ПЗМХ у прийнятому в 2012 р. кримінальному процесуальному законі. Наприклад, у дисертації обґрунтовується доцільність удосконалення механізму: а) зміни загального порядку досудового розслідування та подальшого продовження кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ; б) завершення досудового розслідування; в) застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що викликають її небезпечну поведінку, та продовження його застосування. Крім того, пропонується вирішення питань, пов'язаних із: використанням показань з чужих слів, що ґрунтуються на поясненнях недієздатної чи неосудної особи; розглядом угоди про примирення чи визнання винуватості у такому провадженні [17, с. 11].

На окрему увагу заслуговує дисертаційне дослідження О.С. Артеменка «Доказування у кримінальному провадженні про діяння неосудних осіб», назва якого логічно спрямувала вектор наукового пошуку автора у сферу опрацювання теоретико-прикладних проблем доказування у кримінальних провадженнях про діяння неосудних осіб [18]. Так, у роботі висвітлено історію розвитку інституту доказування у кримінальних провадженнях про діяння неосудних осіб [18, с. 9–10; 16]. Цікаво, що автор дисертації звертався також до осмислення основних етапів розвитку наукового уявлення про предмет доказування в окресленій категорії проваджень і дійшов висновку про необхідність вести відлік теоретичної розробки теми із моменту появи згаданої вище роботи П.С. Елькінд [18, с. 9]. Крім того, науковцем надано авторське визначення його мети доказування у кримінальних провадженнях про діяння неосудних осіб; виокремлено особливості доказування у таких кримінальних провадженнях [18, с. 17]; запропоновано виносити процесуальне рішення, яке б констатувало залучення особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ, як учасника кримінального провадження; наведено аргументи щодо обов'язкової участі законного представника у кримінальних провадженнях щодо застосування ПЗМХ; розкрито ключові аспекти предмету доказування у кримінальних провадженнях про діяння неосудних осіб на досудовому розслідуванні, під час провадження в суді першої, апеляційної та касаційної інстанцій [18, с. 6, 7, 12, 14–16].

Здійснити «комплексний науковий аналіз кримінального процесуального законодавства України щодо застосування ПЗМХ та формулювання на його основі науково обґрунтованих практичних і методичних рекомендацій...» під час написання дисертації ставила собі за мету і В.Л. Кириченко [19, с. 24]. Широкі межі теми,

обраної вченою, не перешкодили у здійсненні науково-практичної розвідки у правозахисному ракурсі. Так, у роботі відображено результати осмислення діяльності ключових суб'єктів кримінального провадження (суду, слідчого судді, прокурора, слідчого, захисника) крізь призму правового статусу особи, яка страждає на психічний розлад, з урахуванням особливості такого статусу – неповної процесуальної дієздатності особи. Дисертація відрізняється комплексністю аспектів досліджуваної теми: а) теоретичного аспекту – шляхом визначення «поняття особи з розладами психіки і поведінки у кримінальному провадженні» [19, с. 28] і з'ясування підстави диференціації кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ [19, с. 29, 212]; б) правозахисного аспекту – в частині діяльності захисника та законного представника особи у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ, а також з'ясування причин послабленості процесуально-правової позиції особи, що страждає на психічні розлади [19, с. 157–209]; в) нормотворчого аспекту – у формі надання законодавчих пропозицій замінити інститут запобіжних заходів щодо осіб, які страждають на психічні розлади, на інститут заходів зменшення суспільної небезпеки особи тощо [19, с. 296, 301–303].

У сучасній вітчизняній юриспруденції розробку правозахисного вектору наукових пошуків щодо інституту застосування ПЗМХ продовжив Д.В. Козарійчук [20]. Дисертація вченого, відображаючи результати комплексного дослідження проблематики, містить низку положень і пропозицій як теоретичного, так і нормотворчого спрямування. Так, пропонується авторське бачення правової природи забезпечення прав особи у провадженні щодо застосування ПЗМХ, а також надається визначення поняття доказування у такому кримінальному провадженні. У роботі також доводиться доцільність запровадження у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство: а) інституту «умовного припинення кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ, якщо вина особи, яка скоїла це діяння, є незначною та особа або її законний представник і захисник погоджуються на відповідне лікування» [20, с. 19]; б) скороченого строку затримання без ухвали слідчого судді особи, що страждає на психічне захворювання, не більше 48 годин з моменту затримання – загалом, та не більше 24 годин – для доставлення до суду для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу або звільнення [20, с. 19–20]. На особливу увагу заслуговує те, що у роботі вченого містяться результати опрацювання історії становлення процесуального інституту застосування ПЗМХ, зарубіжного досвіду забезпечення прав особи під час застосування такого роду заходів, а також особливості застосування належної правової процедури на стадії виконання судового рішення, зокрема тих

аспектів, які недостатньо висвітлені в науковій літературі.

Поряд із наведеними вище дослідженнями, які характеризуються, насамперед, тематичною орієнтованістю на кримінальне провадження щодо застосування ПЗМХ, у науці кримінального процесу існують й інші роботи, в яких висвітлено окремі аспекти теми, яка є предметом нашого наукового інтересу. Наприклад, фундаментальна праця Л.Є. Владимірова «Психологічне дослідження у кримінальному суді», видана ще на початку ХХ сторіччя та присвячена доведенню необхідності запровадження інституту обмеженої осудності, містить процесуальні ідеї, актуальність яких із плином часу не зменшується, а зростає. Зокрема, вченим послідовно доводиться: а) доцільність запровадження медико-психологічного обстеження, яке має обов'язково проводитися у разі, якщо обвинуваченому може бути призначено покарання не менш суворе за ув'язнення, за відсутності підстав для проведення психіатричного обстеження, а також розкривається значення результатів такого обстеження для суду [21, с. 254, 283–289]; б) необхідність постановки перед експертами питання не про осудність особи, яке за своєю сутністю є юридичним, а про наявність в особі під час вчинення діяння хворобливого стану, який порушив чи міг порушити душевний стан особи, обмеживши тим самим свободу особи (питання медичне) [21, с. 247–248].

У дисертації А.В. Дудки висвітлюються особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами, пропонується визначення психічних вад та їх класифікація, надаються практичні рекомендації щодо: а) використання спеціальних знань під час проведення слідчих дій за участю осіб з психічними вадами, які вчинили суспільно небезпечні діяння, у формі залучення відповідних спеціалістів (психіатрів, психологів, сурдопсихологів, сурдопедагогів, наркологів тощо) або призначення і проведення експертизи (судово-психіатричної, судово-психологічної чи комплексної судової психолого-психіатричної); б) доказової цінності інформації, отриманої в результаті проведення слідчих дій за участю осіб з психічними вадами [22, с. 12–14].

У роботі Д.О. Шингарьова, присвяченій розкриттю правозахисного аспекту проведення допиту на стадії досудового розслідування, науковий інтерес, зумовлений темою нашого дослідження, викликає класифікація допиту залежно від психічного стану особи: «допит психічно здорової особи, допит особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, допит свідка, потерпілого, які страждають на психічну хворобу» [23, с. 29]. В основу наведеної класифікації покладено

ідею, яка виглядає особливо перспективною: поглянути на процесуальну дію або кримінальний процес у цілому з точки зору правового статусу осіб, що страждають на психічні розлади. Адже ними можуть бути не лише особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння (потенційні неосудні) або кримінальне правопорушення (потенційні обмежено осудні), але й інші учасники кримінального провадження (зокрема, потерпілий і свідок).

Науковий погляд на провадження щодо застосування ПЗМХ крізь призму диференціації кримінального процесу України продемонстрований у дослідженні В.М. Трофименка, в якому автор доводить, що специфіка суб'єкта, який вчинив суспільно небезпечне діяння, тобто наявність у нього особливих властивостей, викликає необхідність диференціювання процедури кримінального судочинства на звичайне провадження та таке, що містить додаткові гарантії забезпечення прав його учасників, а тому є ускладненим порівняно зі звичайним порядком (зокрема, провадження щодо застосування ПЗМХ) [24, с. 206]. Будучи окремим провадженням у системі сучасного кримінального процесу, порядок застосування ПЗМХ науковець відносить до основних проваджень за критерієм спрямованості, оскільки їх предметом виступають кримінально-правові відносини та вони спрямовані на вирішення питань, що підлягають доказуванню в кримінальному процесі [24, с. 278–279, 338]. Крім того, В.М. Трофименко наводить аргументацію щодо відсутності необхідності виведення цього провадження за межі регулювання кримінального процесуального права та недоцільності його правової регламентації в окремому нормативно-правовому акті [24, с. 280–281].

Отже, науковий аналіз кримінальних процесуальних джерел дозволив дійти висновку про дослідження проблематики функціонування інституту застосування ПЗМХ у роботах, які спеціально присвячені осмисленню цього інституту або фрагментарно його висвітлюють у контексті дослідження іншої тематики. Проведена розвідка стану наукового опрацювання, з одного боку, демонструє найбільшу розробленість у кримінальному процесі теми застосування примусових заходів медичного характеру у загальному, доказовому та правозахисному контекстах, з іншого боку, свідчить про недостатнє висвітлення у вітчизняній юриспруденції проблемних питань участі у кримінальному провадженні особи, що страждає на психічний розлад, не лише як підозрюваного чи обвинуваченого, але й як іншого учасника кримінального провадження (зокрема, потерпілого чи свідка). Тому наукове осмислення кримінальної процесуальної форми в описаному вище векторі виглядає особливо перспективно.

Список використаних джерел:

1. Элькин П.С. Расследование и судебное рассмотрение дел о невеняемых. Москва : Госюриздат, 1959. 111 с.
2. Хомовский А.А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера в советском уголовном процессе (№ 715. Уголовный процесс) : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Москва, 1967. 16 с.
3. Щерба С.П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. Москва : Юридическая литература, 1975. 144 с.
4. Щерба С.П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1990. 59 с.
5. Вицин С.Е. Регулирование применения принудительных мер медицинского характера нормами УПК РСФСР. *Сборник статей адъюнктов и соискателей*. Москва, 1966. С. 83–84.
6. Карнеева Л.М. Определение вменяемости подозреваемого. *Соц. Законность*. 1972. № 1. С. 54–56.
7. Шпилев В. Разрешение гражданского иска при применении принудительных мер медицинского характера. *Сов. юстиция*. 1974. № 22. С. 11–13.
8. Сусло Д.С. Удосконалити норми, які регламентують попереднє слідство у справах про суспільно-небезпечні діяння неосудних осіб. *Радянське право*. 1980. № 9. С. 52–53.
9. Дремов В.Г. Производство по применению принудительных мер медицинского характера. *Советский уголовный процесс : учебник*. Москва, 1980. С. 502–514.
10. Галаган А.И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми : учеб.-практ. пособ. / Отв. ред. : Дубинский А.Я. Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986. 84 с.
11. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
12. Пукач І.Б. Порядок провадження у кримінальних справах щодо обмежено осудних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.
13. Пукач І.Б. Обмежена осудність як кримінально-правова категорія. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Актуальні проблеми вдосконалення кримінального та адміністративно-деліктного законодавства*. Спец. вип. № 6: Луганськ : ЛДУВС, 2008. Ч. 2. С. 65–72.
14. Пукач І.Б. Критерії обмеженої осудності: проблемні питання. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності*: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ : Атіка, Київ. нац. ун-т внутр. справ, Асоц. процесуалістів України, 2009. С. 709–713.
15. Дердюк Б.М. Провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб в судах першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 20 с.
16. Тетеряник Г.М. Охорона прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 226 с.
17. Сенченко Н.М. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 224 с.
18. Артеменко О.С. Доказування у кримінальних провадженнях про діяння неосудних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.
19. Кириченко В.Л. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... докт. філософії : спец. 081 Право. Дніпро, 2020. 314 с.
20. Козарійчук Д.В. Забезпечення прав особи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 211 с.
21. Владимиров Л.Е. Психологическое исследование в уголовном суде. Москва : Т-во скоропеч. А.А. Левенсон, 1901. 303 с.
22. Дудка А.В. Особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 17 с.
23. Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 241 с.
24. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с.